

2 Beskrivning

2.1 Kortfattad historisk beskrivning

Högsrums kyrka är en nyklassicistisk sockenkyrka uppförd 1822 av byggmästare Leonard Lindman från Wij i Källa socken efter ritningar utförda av Carl Gustaf Blom Carlsson 1821. Kyrkan ersatte en medeltida stenkyrka med västtorn. Tornet och långhusets västgavel kvarstår från den gamla kyrkan. 1840 byggdes tornets översta del om och försågs av byggmästare Peter Isberg med en för Öland sedvanlig lanternin.

2.2 Relations- och statusbeskrivningar

Kyrkobyggnad, installationer och viss inredning beskrivs i tabellform under flik 4 med följande rubriker:

2.2.1 Kyrkobyggnaden. Stomme, exteriör

2.2.2 Kyrkobyggnaden. Interiör. Varje rum beskrivs separat.

2.2.3 El-installationer, värmeinstallation

2.2.4 Kyrkobyggnaden, bemålad inredning

2.3 Tidigare utförda underhålls- och renoveringsarbeten

De redovisade uppgifterna utgör en sammanfattning av redovisad litteratur och genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkobyggnadens historia.

Källor

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.

KLM Kalmar läns museums arkiv.

HK **Boström Ragnhild**, *Högsrums kyrka en vägledning* Högsrums hembygdsförening och Högsrums kyrkoråd, Kalmar 1973.

HeS **Boström Ragnhild**, Högsrums kyrka i *Högsrum –en sockenbeskrivning* Högsrums hembygdsförening 1979.

H Högsrum i *Kyrkobyggnader 1760-1860 del 2 Småland och Öland*. Riksantikvarieämbetet och kungl. Vitterhets- och Historieakademien, Stockholm 1993.

1822	Kyrkan stod färdig.	ATA
1840	Tornet byggdes på och försågs med tre nya fönster ett i söder, ett i väster och ett i norr, samt en lanternin. Arbetena utfördes av P. Isberg, Algutsrum. Kyrkklockan som tidigare var placerad i en fristående klockstapel av trä på kyrkogården placerades nu i tornet.	ATA
1853	Altaruppställning med omgivande fondmålning tillkom.	H
1883	Kyrkan renoverades och nytt plåttak ersatte långhusets	H

	tidigare tegeltak. Murarna förstärktes med ankarjärn. Lanterninen målades i grått (ursprungligen gul).	
1886	Kyrkan fick ny predikstol	H
1890 ca	Kaminer installerades.	H
1897	Orgel byggd av E.A. Setterquist och Son installerades.	H
1912	Bänkarna blev "uppsnyggade" (troligtvis målade) och "väggarna rappade" (sannolikt rör det sig om interiören).	ATA
	Samma renovering beskrivs av R. Boström: Interiör renovering. Eventuellt blev hela interiören ommålad. Väggarna och valven gulvita, träinredningen gråvit, altaruppställningens ramverk i svart och guld och omgivande väggmålning i brunt och blått. Predikstolen marmorerad i olika färger.	H
1917	Ny ingång togs upp till sakristian.	H
1926	Trägolvet lades in i bänkkvarteren ovan på det gamla stengolvet.	ATA
1928	I ett tjänstememorial till Byggnadsstyrelsen beskrevs kyrkans interiör som en synnerligen god och vacker representant för svensk landskyrka från 1800-talets mitt. Interiören beskrevs som hållen i ljusa färger och predikstol och altaruppsats i 1800-tals gotisk och romansk stil målade i regnbågens alla färger respektive i svart och guld med dekorationsmålning på korväggen omkring. Program för restaurering av kyrkan gjordes vilket bl.a. innehöll: Ombyggnad av bänkinredning för större bekvämlighet. Läktartrappans barriär skulle förses med spjälor.	KLM top.ark.
1933	Angrepp av strimmig trägnagare konstaterades i inventarier och inredning i kyrkorummet. I kyrkans takkonstruktion i skeppet samt i tornet påträffades angrepp av strimmig trägnagare och husbock. Anhållan gjordes om tillstånd att utföra sanering.	ATA
1933-34	Kyrkan renoverades av arkitekterna E. Leffler och G. Pauli: Bänkarna byggdes om för större bekvämlighet efter ritningar av arkitekt E. Leffler. Endast bänkdörrarna behölls från den gamla bänkinredningen. Sidogångar togs upp vid ytterväggarna och dessa gångar förbands med mittgången genom tvärgångar vid läktartrapporna. Genom breddningen av bänkarna minskades antalet från 44 till 35. De norra korbänkarna gjordes om till utrymme för katafalk med tillbehör. Koret utökades och i dess golv placerades två gravhällar från 1600- respektive 1700-talet. Hällarna hade tidigare legat i den föregående kyrkans kor men flyttats ut på kyrkogården när den nya kyrkan byggdes. Dopfunten placerades på ett kalkstenspodium och över detta	ATA H

	<p>placerades kyrkans enda medeltida inventarium, ett krucifix från 1400-talet.</p> <p>Korväggsdekorationen, altaruppsatsen, duvan i ljudtaket samt predikstolen restaurerades.</p> <p>Fyra av pelarna under läktaren ersattes med nya och för att få bättre stabilitet uppsattes ytterligare två. Pelarnas hålkärl och delar av dess kapital förgylldes.</p> <p>Ny värmeugn (kamin) installerades.</p> <p>Läktartrapporna byttes ut och barriärer med fyllningar ersatte de enkla ledstängerna.</p> <p>Bänkarna på läktaren byggdes om.</p> <p>Nytt golv lades på läktaren.</p> <p>De östra fönstren försågs med blyspröjsade innerbågar med tonade glas.</p> <p>Vapenhusets medeltida puts framknackades delvis (sannolikt rör det sig om en mindre del i norr, synlig än idag).</p> <p>Vapenhusets golv försågs med nytt stengolv av kalkstensflisor från Högsrum.</p> <p>Nytt stengolv med kalkstensflis lades istället för cementgolv (någon uppgift om var finns inte).</p> <p>Kyrkans inredning färgsattes av S. Wahlgren</p> <p>Sakristians dörrar samkomponerades i färg med korväggsdekorationen.</p> <p>Altarbordet målades grönt med röd "idragning".</p> <p>Bänkkvarteren utfördes i gråbrunt med marmoreringar.</p> <p>Läktarbröstningen ommålades med marmoreringar.</p> <p>Orgelfasaden målades och gavs samma färger som predikstolen.</p>	
	Predikstol, altaruppsats och orgelfasad konserverades av Sven Wahlgren, Jönköping.	ATA
1935	Samtliga fönster försågs med innerbågar med antikglas.	H
1938	Interiör renovering gjordes av sakristian (uppgift om vad som gjordes har inte kunnat hittas).	H
1946	Dörr togs upp mellan tornets första våning och läktaren.	H
1965-66	<p>Kyrkan renoverades av bröderna Olsson, Färjestaden, under ledning av arkitekt Sigge Ullén:</p> <p>Putsen knackades ned och exteriören avfärgades i vitt.</p> <p>Sannolikt var det i samband med denna renovering som lanterninens väggar, det utkragande taket över tornkroppen och lanternintaket, målades svarta. Sannolikt var dessa delar redan detta år klädda med förzinkad plåt och lanternintaket med svartplåt.</p> <p>Pannhus byggdes på kyrkogården väster om kyrkan och oljeeldning installerades och ersatte kyrkans kaminuppvärm-</p>	<p>ATA</p> <p>H</p> <p>KLM</p> <p>top.ark.</p>

	<p>ning från 1890-talet.</p> <p>Interiört ommålades hela kyrkan, takets bemålning lämnades dock orörd då den var av god kvalitet.</p> <p>Färgsättningsprogrammet gjort av S. Wahlgren tog predikstolen som utgångspunkt och utfördes i varma och ganska ljusa färger.</p> <p>Bänkinredningen gavs en mörkt grön ton medan gavlarna utfördes i ljust brunröd kulör med förgyllda lister.</p> <p>Läktarbröstningens lyra, som utföres av N.J. Jonsson, Glömminge i samband med att han målade predikstolen 1886, förgylldes.</p> <p>Altaruppsatsen målades i svart och gult (ursprunglig färgsättning).</p> <p>Läktarens kolonner målades i svart och gult (färgsättning sannolikt från 1933-34).</p> <p>Ny golvbeläggning av grå kalksten från Sandvik lades i sidogångarna.</p> <p>Fönsternischerna försågs med kalkstensplattor.</p> <p>På läktaren flyttades bänkar undan för att ge plats åt kören.</p> <p>Hela kyrkan elektrifierades, ljudluckorna försågs med elektrisk öppning och ljuskronorna elektrifierades.</p> <p>I samband med kyrkans renovering gjordes en översyn av inventarierna och de rengjordes från sot och fernissa (sannolikt är det predikstol, altaruppsats och orgelfasad som avses) av Sven Wahlgren Jönköping.</p>	
	Orgelverket disponerades om av A. Mårtenssons Orgelfabrik A.B.	H
1973	Lanterninen målades i en gul ton.	H
1980-talet	Lanterninen ommålades i vitt och grått med ljusgrå luckor.	H
1987-88	<p>Omfattande in- och utvändiga renoverings- och underhållsarbeten samt nyinredning under läktartrappor och i sakristia genomfördes. För utförligare beskrivning se rapport Kalmar läns museum 2005.</p> <p>Exteriört:</p> <p>Torntak och tak på sakristia och långhus ommålades med svart alkydfärg.</p> <p>Samtliga fasader renoverades och omputsades.</p> <p>Fönster och dörrar ommålades med grågrön oljefärg.</p> <p>Interiört:</p> <p>Inbyggnad gjordes under läktartrapporna. I de nya utrymmena inreddes med toalett respektive städ/förrådsutrymme.</p> <p>Nytt golv lades vid altaret.</p> <p>Altarringen justerades.</p> <p>Korsteg togs bort och utjämning utfördes med snedsågad kalksten.</p> <p>Altaruppsats, predikstol, orgelfasad, nummertavlor och triumfkrucifix restaurerades av konservatorsateljén vid</p>	KLM top.ark

	<p>Jönköpings länsmuseum. Altarskivan byttes från spånplatta till furulamell. Sakristian fick ny inredning för bl.a. textilförvaring och toalett. Golv i bänkkvarter slipades och omlackades. Pelare, altarring, läktarbarriär och bänkinredning ommålades. Sakristia inreds med bl.a. ny textilförvaring. Kyrkorummet ommålades: Taket med vit oljefärg, under läktare grå. Väggar med bruten vit kc-färg. Fönster i grått och vitt. Tidigare färgsättning i vitt-blått-grått behölls i stort men hölls dock något ljusare. Sakristian ommålades: Tak i grått med marmorerad taklist i blått. Väggar och fönster lika kyrkorummet. Dörrar mot kyrkorum i grått med ljusare grå speglar. Golv lackerades om På läktaren kompletterades läktarbröstningen med metallräcke. Gradänger och löst räcke som tidigare tillhört läktarbänkar togs bort.</p>	
2000	Tak på långhus och sakristia skrapades och målades med en svart alkydförstärkt linoljefärg.	KLM top.ark.
2002-04	Utbyte och reparation av värmesystem genomfördes. Detta medförde att en kalkstensflisa vid västra entrén demonterades för att sedan återläggas. För utförligare beskrivning se rapport Kalmar läns museum 2004.	KLM top.ark.

2.4 Övergripande kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan bör hela tiden vara föremål för omvärdering där nya aspekter, rön och fakta tillåts sätta sina avtryck.

Generella värden

Alla kyrkor har generella värden och som alla andra kyrkor byggda före utgången av år 1939 skyddas Högsrums kyrka genom Kulturminneslagen (SFS 1988:950). Lagskyddet är ett uttryck för att dessa kyrkor anses ha ett högt kulturhistoriskt värde. Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmäts värde, utan också symboliska och ickemateriella. Varje kyrka utgör ett lokalt kulturarv för sin bygd och är ofta bland de äldsta byggnaderna i socken. Kyrkorna har generella värden, d v s sådana som är gemensamma för alla kyrkor. I skriften "Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor", utgiven av Riksantikvarieämbetet, ges exempel på sådana värden och karaktärsdrag. Kyrkan och kyrkomiljön är karaktärs- skapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Den är en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron. Det lagliga skyddet omfattar

kyrkobyggnadens exteriör och interiör, dess inventarier samt kyrkogården med dess byggnader och fasta anordningar.

Allmän bakgrund

Öland har en betydligt högre andel ombyggda medeltidskyrkor än Småland. Dessa medeltida sockenkyrkor var i huvudsak uppförda på 1100-talet som enkla absidkyrkor och byggdes under 1200-talets orostider om och befästes. Under de följande seklers krig kom kyrkorna att användas som skydd och tillflykt för befolkningen. De återkommande krigen, vilka ända fram till 1700-talets början, drabbade ölänningarna och deras kyrkor hårt, var huvudorsaken till att det ofta gick långsamt med kyrkornas återuppbyggnad och att underhållet fick stå tillbaka för återanskaffning av nödvändiga inventarier.

Redan under 1500- och 1600-talen blev dock folkökningen ett allt större problem som förvärrades under 1700-talet då många kyrkor försågs med läktare för att kunna bereda plats för sin församling. När inte heller läktarbyggena förslog stod man i en valsituation där man antingen var tvungen att bygga till eller bygga ut.

Vid 1700-talets mitt var kyrkobeståndet i princip oförändrat sedan högmedeltiden och utgjordes av en brokig samling kombinerade kyrkor och sockenfästningar vilka även använts för profana ändamål och som säkra magasin. Att anpassa dessa trånga och dåligt underhållna byggnader för de växande församlingarnas behov var en mycket svår uppgift och det var oftare billigare att bygga nytt än att reparera och bygga till. Det kom dock i mycket få fall att röra sig om regelrätta nybyggnader. Vanligt blev istället att man sparade de medeltida tornen och delar av västväggen för att med dessa som utgångspunkt bygga moderna kyrkor. Kombinationen av stabila politiska och ekonomiska förhållanden och en stadigt växande folkmängd ledde, från början till mitten av 1800-talet till en kraftigt ökad kyrkobyggnadsverksamhet. En ökning som även skedde i landet i övrigt.

Före 1800 skedde endast om- och tillbyggnader och det var först efter sekelskiftet som även regelrätt nybyggnation företogs. De stabila ekonomiska förhållandena kom i de öländska församlingarna inte att röra sig om något större välstånd varför den ovan beskrivna modellen med delvis nybyggda kyrkobyggnader förblev vanligare än nybyggnation i vanlig bemärkelse. Utformningen av de halvnya kyrkorna kom dock att starkt avvika från de tidigare varför man ändå kan betrakta dem som en sorts nybyggen.

Kyrkorna på Öland har formats av öns relativa fattigdom och isolering vilket sannolikt har bidragit till att ge öns självständiga och uppfinningsrika byggmästare utrymme att återanvända och ta tillvara så mycket som möjligt av de äldre kyrkorna. Denna sparsamhet har lett till att proportionsförhållandena ofta är långt ifrån den klassiska harmoni som förordas av Överintendentämbetet vid tiden. Tornen är ofta kraftiga i förhållande till långhuset, lanterninerna något överdimensionerade, fönstren på tornen gärna små, få och oregelbundet placerade. Närmast de nyklassicistiska idealen kommer de kyrkor på ön som byggdes på 1820-talet och framåt och uppfördes som helt nybyggda.

I de medeltida kyrkorna var klockorna från början placerade i tornen eller i takryttare. I slutet av medeltiden, då klockorna blev vidare och tyngre, började man istället uppföra klockstaplar i trä på kyrkogårdarna. Dessa krävde mycket underhåll och var därför till bekymmer på det trädfattiga Öland. Den kungliga förordningen från 1759, med direktiv om sparsamhet på virke, förbjöd uppförandet av nya klockstaplar och var orsaken till att även de medeltida kyrktornen på Öland undan för undan byggdes om.

Ombyggnaden gjordes i de allra flesta fall genom att man byggde på en lanternin varför lanterniner har kommit att kröna de flesta öländska torn, vare sig de är medeltida eller inte. De lanterniner som utarbetades av Överintendentämbetet var i allmänhet lätta och öppna och endast tänkta som prydnad. Då de öländska kyrkornas lanterniner skulle härbärgera två till tre klockor kom dessa med nödvändighet att bli betydligt bastantare. I Köping byggde Johan Petersson en helt ny kyrka 1805, efter ritningar av Jacob Wulf och honom själv 1799. Denna kyrkas robusta åttkantiga lanternin med sin halvsfäriska huv blev stilbildande på ön.

Kyrkomiljön

Samspelet mellan förutsättningarna i naturlandskapet och bebyggelsens och kyrkornas lokalisering är på Öland mycket tydlig. Den långstäckta ön präglas av den östra och västra landborgen som i nord-sydlig riktning löper genom det flacka landskapet och till vilka öns huvudvägar och mesta bebyggelse är lokaliserad. Kyrkorna utefter den östra landborgen utgör också vanligen en del av de karaktäristiska och ofta välbevarade radbymiljöerna. Få kyrkor är lokaliserade till kalkplatån, in mot det mellanliggande alvaret eller mittlandsskogen.

Högsrums kyrka är en av dessa "inlandskyrkor" och ligger vid Högsrumsvägen som sträcker sig från Rälla vid den västra landsvägen till S. Gärdslösa vid den östra. Kyrkan ligger fritt med det flacka odlingslandskapet gränsande direkt mot bogårdsmuren.

Enligt 1686 års kyrkolag skulle prästerskapet och klockaren, bland andra uppgifter även sörja för undervisning och med 1842 års folkskolestadga ålades varje församling att skaffa skolhus och anställa lärare. I Högsrum löstes detta genom att den 1827 uppförda sockenstugan/fattighuset, byggdes på med en våning och stod färdigt som skolhus 1857. 1898 uppfördes ytterligare ett skolhus och det gamla skolhuset kom istället att användas som lokal för småskolan. 1926 blev småskolan församlingshem vilket den fungerar som än idag (2005).

Det ursprungligen kombinerade fattighuset och församlingshemmet ligger öster om kyrkan där även en stor del av den övriga bebyggelsen i form av gårdsmiljöer är placerad. Tillsammans med kyrkan bildar gårdsbebyggelsen och sockenstugan ett tydligt definierat centrum. Prästgården ligger en bit från kyrkan längs Högsrumsvägen mot Rälla.

Som en av få kyrkor placerade i öns "inland", mellan den östra och den västra landsvägen, kan den uppodlade miljön kring Högsrums kyrka framhållas för sitt byggnadsbestånd som med sin placering tydligt definierar ett sockencentrum. Även om några byggnader fått nya funktioner utgör de exempel på en sammanhållen miljö som också illustrerar kyrkans centrala roll i dåtidens samhälle. Sockenstuga, fattighus och skola ger även en bild av de funktioner som ofta grupperades kring kyrkan och som förestods gemensamt av församlingen.

Kyrkobyggnaden

Bakgrund

Kyrkan uppfördes 1822 av häradsmurmästare Leonard Lindman från Wij i Källa socken. Ritningen hade bearbetats på Överintendentämbetet av Carl Gustaf Blom Carlsson 1821 och kyrkan kom att ersätta en medeltida stenkyrka med västtorn. Tornet och långhusets västgavel från medeltidskyrkan inkorporerades i den nya kyrkan. Blom Calsson var intendent vid Överintendentsämbetet 1862-64 och vice

professor vid Konstakademien från 1841 och hans stora produktion utfördes huvudsakligen i nyklassicistisk stil. Han har ritat ett flertal kyrkor och skolbyggnader och som öländska exempel kan nämnas hans ritningar från 1820-talet till Gräsgård och Föra kyrkor.

1840 byggdes tornets översta del i Högsrums kyrka om, även denna gång efter ritningar av Blom Carlsson, och försågs av byggmästare Peter Isberg med en, för honom typisk och för Öland sedvanlig, lanternin.

Högsrums kyrka har fått stå som mönster för flera kyrkor på ön, bl.a. kyrkorna i Runsten och Bredsättra. Även måttförhållandena i Högsrums kyrkorum återkommer i flera av öns kyrkobyggen under 1800-talet.

Exteriör

Ölands kyrkor fick vid 1800-talets ny- och ombyggnader med några få sena undantag ett rektangulärt kyrkorum utbyggd sakristia i norr eller vid korets östgavel och ett västtorn som i de flesta fall övertogs från den föregående kyrkan. Utmärkande för den vanligen enkla exteriören blev den markerade sydingången och utformningen av tornets överbyggnad i form av en stor lanternin. Till denna utformning fogar sig Högsrums kyrka väl med sitt rektangulära långhus med fem fönsteraxlar, sitt från den tidigare kyrkan övertagna torn och västgavel, den mot den östra gaveln placerade sakristian, huvudentrén i söder och den stilbildande, stora, åttkantiga lanterninen.

När dagens kyrka i Högsrum uppfördes behöll man det medeltida tornet orört trots att den fastställda ritningen avsåg att man skulle bygga en firsidig lanternin som krön. I övrigt följer kyrkobyggnaden, i en för Öland ovanligt hög grad, den fastställda ritningen av Blom Carlsson. Det var nämligen inte alls ovanligt att byggmästarna, helt utanför protokollen och sannolikt i samråd med socknens ansvariga, frångick de fastställda ritningarna. Några få avsteg gjordes dock även i Högsrum i form av att sakristian blev lägre och att gördelgesimsen under fönstren med rusticeringspartier där under aldrig utfördes. Sydportalen gjordes även mer markerad genom att omgivande pilastrar och överliggare placerades utanpå murlivet.

Om måttförhållandena nämndes vanligen ingenting i Överintendentämbetets skrivelser, mer än i allmänna ordalag, som att man önskade symmetri och regularitet etc. De öländska kyrkornas plan följde i allmänhet principen att längden motsvarade den dubbla bredden, ett måttförhållande som Högsrums kyrka varit med och påverkat då den fått stå som mönster för flera kyrkor på ön. Tornens höjd på öns kyrkor motsvarades ibland av kyrkans längd utan torn och ibland av kyrkans totala längd, ofta gjordes dock tornen lägre i enlighet med tidens smak.

De flesta sakristierna i de nyklassicistiska kyrkorna på ön lades öster om koret. Detta var en placering som praktiserades av Adelcrantz (överintendent från 1757 och en av det svenska 1700-talets centralgestalter inom arkitektur och konstliv, med bl.a. fullbordandet av Stockholms slott i verksförteckningen) på 1770-talet och som fr.o.m. 1790-talet blev den modell som Överintendentämbetet fortsättningsvis under 1800-talet kom att förorda, ofta i kombination med rakt avslutat kor. Den östra placeringen av sakristian genomfördes på Öland gärna med en sakristia som var något mindre än långhuset vilket gav upphov till ett annat återkommande motiv, de stora fönstren i öster på var sida om altaret. Dessa öländska och tidstypiska drag återfinns samtliga i Högsrums kyrka.

Sakristierna i de nyklassicistiska kyrkorna på Öland byggdes i de flesta fall utan direkt igång, även om ritningarna från Överintendentämbetet visade sådana. Ett särdrag som kommer sig av den starka medeltida traditionen på ön. Under 1800-talet

började dock entréer till sakristiorna tas upp och en av de första gjordes 1864 till kyrkan i Algutsrum. Denna typ av ombyggnad har fortsatt ända in i vår tid så att nu alla yngre sakristior på ön har direkt ingång. Även Högsrums kyrka byggdes ursprungligen utan entré till sakristian men kyrkans utveckling följde, även här, den för ön vanliga och dörr togs upp i sakristians södra vägg 1917.

Tornet förändrades 1840 då nuvarande torntak och den karaktäristiska åttkantiga lanterninen, som skulle komma att kopieras i många kyrkor på ön, tillkom. Lanterninen utfördes av P. Isberg som arbetade i mer än en tredjedel av Ölands kyrkor mellan 1822 och 1864. Han byggde 13 lanterniner, tre i sten och de övriga i trä av vilka alla, utom en, gavs åttkantig plan. Hans äldre lanterniner, till vilken Högsrums lanternin hör då det är hans första, var lägre och bredare medan de yngre uppfördes med en slankare profil. Lanterninens väggar och luckor har troligtvis ursprungligen varit gulmålade men blev vid renoveringen på 1880-talet grå och är sedan renoveringen 1966 svarta.

Några tidiga kyrkor byggdes med brutna tak, främst för att kunna återanvända de gamla kyrkornas takstolsvirke. På kyrkan i Högsrum byggdes dock ett sadeltak vilket var den vanligaste takformen under den nyklassicistiska perioden. Långhusets ursprungliga tegeltäckning ersattes 1883 av svartmålad plåt.

Västportalen i tornet har möjligen medeltida ursprung men fick sitt nuvarande utseende 1822 eller 1840. Den har en påfallande lågmäld, närmast profan utformning. En utformning som gör den södra entrén till kyrkans oomstridda huvudentré.

Sydportalen är centralt placerad på den södra fasaden vilket är den vanliga placeringen för Ölands kyrkor. Portalen omges av pilastrar som bär upp ett vågrätt framspringande bjälklag och över detta är ett lunettfönster placerat. Motivet med ett fönster ovanför portalen var mycket vanligt i de nyklassicistiska kyrkorna och varierades under hela perioden på olika sätt.

Denna, i planhänseende asymmetriska, placering av huvudentrén är ett stildrag för de tidiga nyklassicistiska kyrkorna. På Öland tycks dock denna mindre strikta nyklassicistiska utformning vara vanlig under hela den nyklassicistiska perioden.

Sammanfattningsvis kan sägas att dagens kyrkas exteriör till några väsentliga delar skiljer sig från exteriören tillhörande den kyrka som stod färdig 1822. Det gäller främst det påbyggda tornet med lanterninen, men även långhusets från tegel till plåt bytta takmaterial och lanterninens färgändring från gul till vit. Tornpåbyggnaden skedde 1840, bytet av takmaterial 1883 och lanterninens vita färg tillkom på 1980-talet. Med detta skulle kunna hävdas att det är 1883 års kyrka som möter oss idag vilket till del är sant då det är detta tidssnitt som starkast präglar dagens exteriör. Men kyrkans ursprungliga, med tornet oräknat tidstypiska, utformning är fortfarande den grundstruktur och utformning som dessa förändringar tillkommit inom och förhållit sig till. Sammantaget gör detta att dagens exteriör präglas främst av den ursprungliga utformningen i form av planformen; långhusets fem fönsteraxlar med rundbågig form och de två fönstren i öster; fönsterbågarna, de slätputsade, vita fasaderna utan markerade omfattningar; den kraftiga profilerade taklisten, det relativt flacka takfallet liksom utformningen och placeringen av den södra och västra entrén. Till detta har lagts 1840-talets, för kyrkan och Öland tidstypiska, tornutformning med kraftig lanternin, omfärgningen av den samma liksom långhusets byte av takmaterial. De tre huvudförändringar som fortfarande är de som har haft störst påverkan på dagens exteriör. Samtliga dessa tidsskikt samverkar till att ge dagens kyrka sin nyklassicistiska och tidstypiska exteriör och, även om det inte kan sägas gälla alla

delar, även ursprungliga. Genom denna sin exteriör är kyrkan tidstypisk och en god exponent för utformningen av de nyklassicistiska kyrkobyggnaderna på Öland. Kyrkan har även varit stilbildande och satt sin prägel på andra kyrkor på ön.

Interiör

Interiörerna i Ölands nyklassicistiska kyrkor har i allmänhet såsom i Högsrums kyrka tunnvalvt trätak, många gånger flackare än de framställdes på Överintendent-ämbetets ritningar där de ofta var i det närmaste halvcirkelformade. Högsrums kyrkas brädtak välver sig över ett, till utformning och storlek, typiskt kyrkorum för Öland och nyklassicismen.

Färgsättningen av kyrkorummen var mycket enhetlig under hela den nyklassicistiska byggnadsperioden. Pärilgrått med accenter i guld är den absolut vanligaste färgsättningen, ett gustavianskt ideal som flitigt användes i kyrkorna. Detta trots att Överintendentämbetet sällan kommenterade färgsättning i sina ritningar varför orsaken till den påfallande enhetliga färgsättningen får sökas på annat håll. Exempel finns på att biskoparna vid sina visitationer rekommenderade en viss färgsättning men till stor del får nog tidens smak ses som den viktigaste källan. Under den första fasen förekom i enstaka fall att delar av inredningen, t.ex. fyllningar till altare, läktare och bänkar, målades i svart och resten i grått. Även olika mättade nyanser av blått förekom, gärna som marmorerade partier. Inslag av blått är särskilt vanligt på Öland och kombinationen ljusblått och vitt i inredningen omnämns i flera fall både under 1700- och i början av 1800-talet. Valven ströks gärna i svagt blått.

Framåt 1850-talet var grått - vitt – guld, fortfarande vanligt men man började vid renoveringarna försöka ge det nyklassicistiska kyrkorummet en varmare och mer ombonad atmosfär. Detta uppnåddes bl.a. genom marmorering av inredningen i dova färger, bänkinredning i ekådring och att de ofta enfärgade väggytorna försågs med dekormönstring eller kvadermålning. Denna renoveringsera representeras i Högsrums kyrka av altaruppsatsens fondmålning från mitten av 1850-talet och draperimålningen bakom predikstolen från 1880-talet. Av dessa återstår endast predikstolens draperimålning. Färgsättningen av altaruppsatsen i sig visar prov på den från mitten av 1800-talet vanliga och något dramatiska färgsättningen i svart och guld. En troligtvis ursprunglig färgsättning som fortfarande är bevarad.

Av färgsättningen som gjordes 1912 har vi en ganska god bild. Denna färsättning beskrevs i ett tjänstememorial år 1928 som hållen i ljusa färger, väggar och valv *gulvita och träinredning i kallare gråvitt. Altaromfattning i svart och guld. Dekoration på korväggen omkring altaruppsatsen i brunt och grått måhända en smula torrt men av allvarlig karaktär och ingalunda fult. Predikstolen är ett vackert prov på 1800-tals gotisk och romansk stil, stolskorgen målad i regnbågens alla färger vackert fördrivna och marmorerade. Färgverkan dock genom tidens inverkan fin och hopsmulnen.* Denna färgsättning uppvisar dels den vanliga grått – vitt – guld färgsättningen men bevarar även 1853 års färgsättning av altaruppsatsen och den bakomliggande väggen liksom den delvis ursprungliga bemålningen på den 1886 tillkomna predikstolen.

Till sekelskiftets renoveringar hörde inte sällan installation av den första generationens värmesystem i kyrkorna. Ofta i form av ett par mycket stora kaminer vilka under 1900-talet successivt kom att bytas mot modernare system med vatten- och elburen värme. Också Högsrums kyrka fick kaminer på 1890-talet medan insättning av färgade glas skedde först vid 1930-talets renovering.

Kring år 1920 började man vända sig mot sekelskiftets ideal och föredrog åter en stramare diskretare dekor i ljusa dämpade färger varför. Denna tids renoveringar innebar ofta även rent tekniska och praktiska åtgärder som byte av värmesystem och ordnande av vindfång vid entréer. Ofta gjordes även bänkarna bekvämare och koren utvidgades vilket i sin tur medförde att delar av bänkinredningen togs bort. För Högsrums kyrkas del genomfördes de flesta av dessa åtgärder i samband med renoveringen på 1930-talet. Då diskuterades vindfång, nya kaminer installerades, koret utvidgades, bänkarna gjordes bekvämare och delar av bänkinredningen togs bort. Färgsättningen, gjord av S. Wahlgren kom dock inte att följa den gängse gången från mörkare till ljusare utan gjordes istället något mörkare än den föregående. Bänkarna målades i gråbrunt med marmoreringar och dörrarna till sakristian samkomponerades färgmässigt med altaruppsatsens mörka fondmålning. Det bör dock sägas att 1880-talets renovering vars omfång vi inte känner mycket väl kan ha inneburit en interiör ommålning som faller in i det gängse mönstret även om belägg för någon sådan inte har kunnat hittas vid denna källgenomgång. Även 1850-talet med den nytillkomna altaruppsatsen kan ha inneburit en mer genomgripande interiör gestaltning än vad hittats belägg för här. Det är till och med troligt att kyrkan en eller flera gånger mellan 1822 och 1912 genomgått interiör ommålning.

1965-66 renoverades kyrkan och interiören färgsattes åter av Wahlgren. Den här gången togs predikstolen som utgångspunkt och färgsättningen utfördes i varma och ganska ljusa färger. Bänkinredningen gavs en mörkt grön ton medan gavlarna utfördes i ljust rödbrunt med förgyllda lister. Läktarbröstningens dekormåleri i form av en lyra från 1886 förgylldes medan altaruppsatsens färgsättning i svart och gult behölls liksom läktarens kolonner i svart och gult (de senares färgsättning sannolikt från kolonnbytet vid renoveringen 1933-34).

Från 1960-talet var det vanligt att ommöbleringarna i kyrkorummen fortsatte fr.a. genom ökning av korpartierna för att få plats med kör och kororgel (som ofta installerades). I Högsrums kyrka genomfördes en utvidgning av koret vid renoveringen på 1980-talet och 1960-talets renovering innebar istället byte av värmesystem från kamineldning inne i kyrkan till centralvärme via oljeeldad panna i en fristående byggnad (en förhållandevis sen installation av centralvärme). De ommöbleringar som blev vanliga från 1960-talet var, förutom omdaning av korpartierna läktarunderbyggnader innehållande toaletter, kapprum andaktsrum etc. Detta medförde i sin tur att antalet bänkar minskade ytterligare. På Öland har dock förhållandevis få kyrkor fått läktarunderbyggnader och de underbyggnader som utförts har i stor utsträckning gjorts grunda.

Läktarunderbyggnad genomfördes i Högsrums kyrka vid renoveringen 1987-88. Den är ett exempel på en liten och mot kyrkorummet hänsynsfull, läktarunderbyggnad som innebar att man under läktartrapporna byggde in utrymmen för toalett respektive förråd, samt att garderobsskåp placerades som avgränsning mot kyrkorummet. Koret fick dock varken kororgel eller fristående altare varför korpartiet i kyrkan, till sin uppbyggnad och utformning, är förhållandevis ursprungligt.

Renoveringen 1987-88 bjöd även på ännu en ny färgsättning som behöll den föregående färgskalan på bänkdörrar och bänkgavlar dock något ljusare, ett förhållnings sätt till tidigare färgsättning som tycks bli vanlig i länet i slutet av 1900-talet.

Färgsättningen vid nämnda renovering gav kolonnerna under läktaren en täckande grå färg vilken bröt det tidigare samspelet med altaruppsatsens färgsättning som troligtvis tillkom vid 1930-talets renoveringen. Även orgelfasadens samspel med predikstolen som upprättades vid 1930-talets ommålning då orgelfasaden färgsattes

med predikstolen som utgångspunkt upphörde i samband med renoveringen 1987-88 då orgeln målades grå. En färgsättning som den fortfarande har (2005).

Den i exteriören beskrivna lösningen med sakristia i öster och östvägg försedd med fönster på var sida om altaret, bildar utgångspunkt även för den interiöra utformningen. Den östra korväggen, utformning kombinerar det rakt avslutade korets möjlighet att understryka kyrkorummets salskaraktär och fungera som skärm, idealisk för stora altaruppsatser och målningar, med absidkorets ljusinsläpp. Denna möjlighet utnyttjades i Högsrums kyrka genom den 1853 tillkomna altaruppställningen med omgivande fondmålning. Utformningen med sakristia bakom koret gav också möjlighet att infoga de två regelmässigt, symmetriskt placerade sakristidörrarna (ett för nyklassicismens kyrkor typiskt motiv) i korväggens dekorativa ensemble. En ytterligare utveckling av östväggens samgestaltning genomfördes vid renoveringen 1933-34 då dörrarna till sakristian genom färgsättning ytterligare komponerades samman med korväggsdekorationen. Än idag domineras kyrkorummet av altaruppställningen från 1853 trots att den förstärkande fondmålningen och samkompositionen med sakristians dörrar inte längre finns kvar.

Det vanligaste golvtäckningsmaterialet på Öland var kalksten. Och golvet i Högsrums kyrka är inget undantag. Bänkkvarteren har dock i senare tid försetts med trägolv.

Sammanfattningsvis kan sägas att det är ett till utformningen förhållandevis, ursprungligt kyrkorum som möter oss idag där grundstommen till interiören i form av ett flackt tunnvalvt brädtak, stora rundbågiga fönster och läktare är de samma som vid uppförandet. I detta har sedan bänkinredningen gjorts bekvämare och antalet bänkar minskats men den slutna utformningen, bänkdörrarna, och indelningen i tre kvarter kvarstår från den ursprungliga bänkinredningen. Flera stora och tongivande element i interiören i form av predikstol, altaruppsats och orgelfasad, är dock tillkomna under den andra halvan av 1800-talet vilket sätter sin prägel på kyrkorummet. 1987-88 års färgskala är den som möter oss idag tillsammans med 1850-talets altaruppsats och predikstol med målat fonddraperi från 1880-talet, alla tre med originalfärgsättning. Man kan därmed säga att 1980-talets färgsättning ger en modern men i viss mån bakåtblickande inramning av predikstolens och altaruppsatsens ursprungliga färgsättningar. Genom detta kan sägas att färgsättningen av de olika delarna i kyrkorummet trots olikheterna i karaktär, den ena ljus och lågmäld och de andra färgstarka, bildar en harmonisk enhet där altaruppsatsen får stå för dramatiken. I övrigt visar kyrkorummet upp en läktarunderbyggnad från 1980-talet vars påverkan framförallt består i att den bakre delen under läktaren genom skärmar skilts något från kyrkorummet. Och ett från samma årtionde något utvidgat kor som i övrigt har ett förhållandevis ursprungligt utseende.

Lös och fast inredning

Trots härjningarna på ön under de från medeltiden fram till 1700-talets början återkommande krigen återstår en hel del gamla inventarier och inredningsdetaljer som fortfarande utgör viktiga inslag i interiörerna. Medeltida träskulpturer återfinns framförallt på mellersta och norra Öland och över hela ön finns spridda kalkstensdopfontar, så väl från medeltiden (de flesta från Gotland) som från 1600-talet. Några predikstolar är också bevarade, den äldsta från 1596.

Kyrkan i Högsrum har haft flera medeltida skulpturer. En madonna bild från 1200-talet och en skulptur av S:t Birgitta vilka båda finns på Historiska museet i Stockholm tillsammans med plinten och ryggstycket i ett helgonskåp från 1200-talet. Kvar i kyrkan finns en Kristusskulptur från 1400-talet på ett modernt kors. Kyrkan har även

en dopfunt från 1704 av en typ som är vanlig på Öland och tillverkades under andra hälften av 1600-talet i Högsrums socken.

Få öländska kyrkor har haft råd att i ett sammanhang skaffa all inredning varför altarprydnad och annan inredning från den äldre kyrkan många gånger återanvänts i den nya. Denna inredning, ofta från 1600- och 1700-talen, har man med enkla medel som målade dekor och tillägg eller ändringar av skulptur sökt anpassa till det nya kyrkorummet. I mitten av 1800-talet byttes dock många av de äldre altarpupporna och predikstolarna ut men delar av de äldre arbetena inarbetades då gärna i de nya. Detta mönster gäller även för Högsrums kyrka vars altarpupp tillverkades 1853 och predikstolen byttes ut 1886. Altarpuppen är dock i alla sina delar från 1853 och vad som gäller predikstolen är det bara ljudtakets duva som övertagits från det tidigare ljudtaket.

Den vanligaste altarprydnaden i det nyklassicistiska kyrkorummet i Småland var ett altarkors, vanligen med skulpterad törnekrona och svepduk. På Öland tillkom inredningarna senare, få altarkors är kända och altartavlan är istället den vanliga altarprydnaden. Altartavlan i Högsrums kyrka, korsnedtagningen utförd av Gustav Lindblom, är en kopia av altartavlan i Kalmar domkyrka vilken i sin tur går tillbaka på en målning av Rubens i Antwerpens Katedral. Denna altartavla är typisk för Öland vid tiden då många av centralmotiven i altarpupporna målades av Gustav Lindblom med motiv kopierande kända altartavlor. Även pupporna i Runsten och Bredsättra kyrkor har likadana kopior av korsnedtagningen utförda av Lindblom.

Ofta var bänkinredningen i de nyklassicistiska kyrkorna ordnad i fyra slutna kvarter byggda ända ut till väggarna. Korbänkar var ett typiskt inslag i dessa kyrkor vilka byggdes under 1700- och 1800-talet då församlingarna växte och det gällde att utnyttja utrymmet maximalt. Bänkfronterna var ofta försedda med en enkel snidad eller målade dekor i spegelfälten, i den tidiga fasen ofta med blommotiv och i den senare mer klassicerande motiv. I den ursprungliga bänkinredningen i Högsrums kyrka gick bänkarna ända ut till ytterväggarna och var ordnad i ett större kvarter i norr och två mindre i söder. De södra kvarteren skildes genom en gång som löpte mellan den södra entrén och mittgången. Denna utformning ändrades med 1937 års renovering då bänkarna gjordes bekvämare och kortades så att gångar bildades vid ytterväggarna. Ytterligare bänkrader har sedan tagits bort i samband med underbyggnaden av läktartrapporna. Bänkinredningar är ofta den del av kyrkornas inredning som genomgått flest förändringar. Ofta har de gjorts bekvämare och bytts ut både en och flera gånger. Bänkfronter och dörrar brukar dock ha behållits och dagens bänkinredning i de nyklassicistiska kyrkorna följer nästan alla samma mönster. Bänkkvarteren är slutna mot mittgången och förkortade vid ytterväggarna så att en gång bildas mellan vägg och bänkkvarter. Mot ytterväggarna är bänkarna öppna. Fronter och dörrar har ofta sparats och är ursprungliga. De förändringar som gjorts av bänkinredningen i Högsrums kyrka uppvisar alla de ovan beskrivna och karaktäristiska förändringarna i form av ombyggnad för större bekvämlighet, upptagning av gångar vid ytterväggarna och en successiv minskning av antalet bänkrader. Dagens utformning av bänkinredningen i Högsrums kyrka med tre kvarter slutna mot mittgången, öppna mot sidorna och med ursprungliga fronter och dörrar stämmer därför till stor del väl överens med den, för de nyklassicistiska kyrkorna, vanliga.

Läktarbarriären i kyrkan är utförd med slät brädpanel med en målade lyra med olivkvistar på den mittersta utskjutande delen. Både enkelheten i den släta

brädpanelen och ornamentet med lyran är typiska för det nyklassicistiska kyrkorummet.

Även altarringen har ett enkelt utförande med kannellerade pilastrar, också detta ett återkommande motiv i det nyklassicistiska kyrkorummet.

Bakom läktarbarriären återfinns orgelfasaden i eklektisk blandstil med starka drag av nyromanik och nygotik. Orgeln och orgelfasaden i Högsrums kyrka tillkom först 1897 och var då kyrkans första. Färgsättningen oräknad så har fasaden inte genomgått några förändringar och står genom detta tillsammans med predikstolen för det sena 1800-talets stil- och smakriktning i kyrkan. Orgelverket bakom fasaden är ursprungligt men omdisponerades av A. Mårtenssons Orgelfabrik A.B. vid renoveringen 1965-66.

Ursprungligen brukade kyrkornas malm- och mässingskronor hängas i mittgången medan de idag ofta är omhängda i två rader över bänkkvarteren. Högsrums kyrka bevarar dock den ursprungliga hängningen med kronorna över mittgången.

Sammanfattningsvis kan sägas att få öländska kyrkor har haft råd att, vid ett och samma tillfälle, skaffa all inredning varför altarprydnad och annan inredning från de äldre kyrkorna återanvänts i den nya. Detta gäller även för Högsrums kyrka som fick ny altaruppsats 1853, ny predikstol 1886 och orgel först 1897 vilka alla är välbevarade till sin utformning och altaruppsats och predikstol även till färgsättning. Inredningen har i övrigt givits en påtagligt klassicistisk utformning som är bevarad än idag. Bänkinredningen har genomgått flera förändringar och framförallt har bänkrader tagits bort i väster men bevarar trots detta stora delar av sin ursprungliga karaktär.

Sammanfattning

Kyrkans ligger som en av få i öns "inland" mellan den östra och den västra landsvägen. Den uppodlade miljön kring kyrkan bör framhållas främst för sin sammanhållna miljö bestående av skola och fattighus/sockenstuga. Miljön ger även en bra bild av de funktioner som ofta grupperades kring kyrkorna och som gemensamt förestods av församlingen.

Exteriört är Ölands kyrkor genomgående väl bevarade. Detta gäller även Högsrums kyrka som förutom sin välbevarade exteriör också är en god exponent för sin tid och har även blivit stilbildande för utformningen av andra nyklassicistiska kyrkor på Öland framförallt vad gäller proportion och lanterninutformning.

Även kyrkorummet är välbevarat till sin uppbyggnad. Färgsättningen är dock modern men har tagit sin utgångspunkt i det färgprogram som var vanligt i de nyklassicistiska kyrkorna på Öland grått-vitt-guld med blå inslag. Det faktum att läktarunderbyggnaden gjorts så liten bidrar ytterligare till det ursprungliga intrycket av kyrkorummet.

Om inventarierna kan sägas att endast i fyra av de under 1800-talet ny- och ombyggda kyrkorna på Öland utgör interiör och inredning en helgjuten, välbevarad och ungefär samtidigt tillkommen, ensemble. Högsrums kyrka hör till de övriga med sina efter hand tillkomna inventarier.

.5 Källförteckning

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.

KLM Kalmar läns museums arkiv.

Boström Ragnhild, *Högsrums kyrka en vägledning* Högsrums hembygdsförening och Högsrums kyrkoråd, Kalmar 1973.

Boström Ragnhild, Högsrums kyrka i *Högsrum –en sockenbeskrivning* Högsrums hembygdsförening 1979

Kyrkobyggnader 1760-1860 del 2 Småland och Öland. Riksantikvarieämbetet och kungl. Vitterhets- och Historieakademien, Stockholm 1993.

Lindahl Göran, Högkyrkligt lågkyrkligt frikyrkligt, Diakonistyrelsens bokförlag 1955.

Mörkfors Gunnel, Nyklassicistiska kyrkorum: utvecklingen i Östergötland 1760-1860, Ingår i volymen *Kyrka i bruk* red. Mörkfors, Olsson, Östergötlands länsmuseum 1996.

Nationalencyklopedin på nätet.

Öland landskapets kyrkor red. Ullén Maria. Universiteten i Stockholm, Umeå och Uppsala samt Riksantikvarieämbetet 2003.